

DIVOČINA JAKO KULTURNÍ KONSTRUKT

HANA NOVÁKOVÁ

VZTAH CIVILIZOVANÉHO ČLOVĚKA K DIVOKÉ PŘÍRODĚ PROŠEL DLOUHÝM VÝVOJEM. NADŠENÍ Z PRŮZKUMNÝCH VÝPRAV, Z NICHŽ VZNIKALY CESTOPISY PLNÉ NEUVĚŘITELNÝCH DOBRODRUŽSTVÍ, NAKONEC PŘEBILO ZJIŠTĚNÍ, ŽE SE ROLE OBRÁTILY A SMRTELNÉ NEBEZPEČÍ NAOPAK PŘEDSTAVUJE ČLOVĚK PRO PŘÍRODU. ČÍM JE NÁM DIVOČINA DNES?

Ing. HANA NOVÁKOVÁ

Autorka je dokumentaristka, indoložka a etnozooložka. Ve své vědecké i tvůrčí práci se často zabývá vztahem člověka a živé přírody.

Divočina... Po chvíli přemýšlení nad tímto pojmem máme pocit, jako bychom loupali cibuli. Nejenže znamená pro každého něco trochu jiného a všechno je to svým způsobem pravda, ale dokonce můžeme snadno dojít k závěru, že nic jako divočina vlastně nikdy neexistovalo. Velice výstižně to vyjadřuje filosof Zdeněk Neubauer, říká, že příroda se stává významuplnou až ve vztahu k člověku, který ji významy obdařuje. Divočiny, plurál je v tomto případě příhodnější, jsou tak v první řadě kulturní konstrukty. Přiznáním vzájemné závislosti divočiny a člověka se plynule zbavujeme jedné z nejoblíbenějších binárních opozic – tedy nikoli příroda versus kultura a člověk kdesi mezi tím, „dítě“ přírody a „stvořitel“ kultury. Příroda obdařila své nejdívější zvíře tím nejdívějším darem: myslí, která před sebou nedokáže utéct ani uprostřed superkulturních velkoměst a šíří po světě další a další tváře divočiny. Ostatně ani pocity, které vyvolává místo, na němž došlo k ekocidě – onomu nejdivočejšímu výtvoru člověka – se moc neliší od děsu bílého muže z pralesa a jeho pijavic, pavouků, hadů a malárie.

OBJEVNÉ CESTY

Asi neklasičtější představu divočiny, jež se usadila v naší literatuře a myslích tak pevně, že vytvořila jakýsi novodobý mýtus, nalezneme v záznamech z „objevných“ cest a všech výprav následujících. Cestopisy zprostředkovávaly podobu míst, která naše euroamerická civilizace dříve neznala – a autoři pochopitelně dodávali i svou interpretaci spatřeného. Z jejich popisů jsme se nevzpamatovali dodnes. Stačí si prolistovat libovolný televizní program. Slovo „dobrodružství“ je jedno z nejfrekventovanějších. A projdeme-li si k tomu

ještě nějaké noviny, v nichž má každý, kdo navštívil na pár týdnů vzdálené místo, označené před jedním, dvěma či třemi sty lety jako exotické, potřebu podělit se o svůj zážitek a popsat jej, je naše představa jednoho vytrvalého mýtu dokonalá. Cestovatel jako ten, kdo všechno spatřil, pochopil a má téměř povinnost šířit evangelium svého poznání dál.

Nezkrocená – a nezkrotitelná – příroda hrála v záznamech otců objevitelů úlohu poměrně sekundární; úlohu něčeho, co spíše komplikuje cestu ke vznešenému cíli – třeba nalezení pramenů Nilu. Přírodu si plnými doušky vychutnávali až ti, kteří přišli po nich, ve chvílích, kdy už nešlo o to, zaplnit bílá místa na mapách, ale vytěžit vše, co nově zakreslená, z našeho hlediska nově

„Divočiny jsou tak v první řadě kulturní konstrukt.“

objevená, místa nabízela. Výmluvněji než co jiného o těchto dobách vypovídají lovecké fotografie z Afriky a Indie – a zápisky z cest. Není ani nutné sedět v knihovně Rámakrišnovy misie v Kalkatě a pročítat nespočetné deníkové záznamy anglických dobrodruhů o ulovených tygrech a nosorožcích. Stačí sáhnout po knihách Ernesta Hemingwaye.

Samozřejmě jsme věděli i to, že nejsme tak úplně „první“. David Livingstone hledal prameny Nilu s vydatnou pomocí kmenů, které v oblasti žily, Edmunda Hillaryho doprovázel na Everest nepálský šerpa Tenzing Norgay a ani Ferdinand Stolička se neplazil po Himálaji sám. Divoká místa, která naše civilizace potřebovala poznat, popsat, změřit a zařadit, ať už do map či příslušných atlasů, byla většinou už dobře známá těm, kdo v nich žili před námi. Pravda, vztahovali se k nim po svém, což zpravidla neobnášelo

ani mapy, ani genocidu bizonů či růžových holubů. Poznání „těch před námi“ zahrnovalo mnohdy posvátnou bázeň a úctu k nebezpečí přesahujícímu člověka – jako příklad může posloužit postoj obyvatel indického subkontinentu k hoře Kailáš coby sídlu bohů, kam člověku nepřísluší vstupovat, a odvážili se toho, činí tak s obrovským rizikem. Zároveň dodnes vzbuzuje náš podiv jejich nezájem o čísla a data: není s vesničany na himálajských svazích něco špatně, když nechtějí vědět, v jaké nadmořské výšce žijí? My umíme shromažďovat data a čísla na vysoké úrovni, a tak máme k dispozici například informace o posledních žijících zubrech, bizonech, tarpanech či o vůbec posledním vakovlku, který dodýchal na počátku třicátých let 20. století v hobartské zoo v Tasmánii. U zděšeného poznání, že jsme to my, kdo je ze všech malárií, pijavic, lvů a tygrů nejdivočejší, začal příběh další divočiny: příběh národních parků.

NÁRODNÍ PARKY

Milníky v životopisech Ericha Thompsona Setona, Ferdinanda Vandevereera Haydena, Aldo Leopolda, Theodora Roosevelta, Edwarda Stebbinga či Jima Corbetta se navzájem podobají jako vejce vejci. Na sklonku devatenáctého století se cosi zlomilo. Tou dobou byla valná většina míst na mapách euroamerických objevitelů zaplněná, zoologické zahrady v metropolích dávno založené a muzea praskala ve švech vypaninami a sušenými, nakládány a dopodrobna popsány rostlinami. Změna sensibility probíhala v intencích dobových memů a paradigmatického zlomu, ale všemi výše jmenovanými gentlemany nepochybně otřásla. Všichni do jednoho byli od dětství fascinováni přírodou, především zvířaty. Všichni na svém kontě měli řadu

ulovených živočichů – a všichni si v určité chvíli uvědomili, že ve vytyčeném azimutu lovců nedokážou a nechtějí pokračovat.

Začali o přírodě psát, fotografovat ji či kreslit – a vědomí, že se něco podstatného změnilo a že přírodní bohatství není bezendné a jeho radikální úbytek je nepřehlédnutelný, je přivedlo k myšlence zakládání rezervací, v nichž bude činnost člověka omezena. Ne náhodou se první fotopast, vynález George Shirase III., umožňující zachytit noční živočichy při jejich obvyklých činnostech v přirozeném prostředí, nikoli ulovené, zabitě a pitoreskně vystavené, datuje do stejné doby – roku 1898. Aldo Leopold tehdy jako první začal užívat pojem divočina (wilderness) pro místa, která by člověk měl nechat na pokoji. Leopold kritiku svých předchůdců směřoval velmi pronikavě ke kořenům samotného problému, totiž k neklidu duše západního člověka, hnaného potřebou zkoumat, bádát a dobývat až na hranice sebezničení, když si povzdechl: „K čemu jsou nám svobody naší ústavy, když nemáme jediné volné místo na mapě.“ Bylo třeba tato volná místa znovu vytvořit.

CHRÁMY PŘÍRODY

S klíčovými obrysy představy, jak by měl ideální národní park vypadat, přišli američtí transcendentalisté a jejich následovníci (a ideologičtí soupeřníci jako Walt Whitman). Kuriózní je jejich návrat před fázi koloniálních výbojů, záborů a popisů místní přírody. Ralph Waldo Emerson a Henry David Thoreau byli pověstní tím, že se na Emersonově pozemku v lese oddávali studiu indických véd a Bhagavadgíty, jež je vedlo k holistickému chápání všeho stvoření jako jednoho, jež bylo navíc ovlivněno Whitmanem a evropskými romantiky, považujícími estetiku dramatické a neupravené krajiny se vším, co se v ní může

nacházet, za ultimátní krásu. Šlo o vnímání do určité míry blízké animismu, hinduismu či buddhismu, a dokonce je svým okouzlením a fascinací přírodou bez posvátné bázně předčí. Emersonův přímý žák John Muir, který osobně přesvědčil Theodora Roosevelta, aby se zasadil o vyhlášení Yosemitekého údolí národním parkem (1905), tuto perspektivu potvrdil četnými výroky typu „žádný rukama vytvořený chrám se nemůže rovnat Yosemite“ či „Yosemite je nejskvělejší ze všech úžasných chrámů přírody“.

Americký přírodovědec Ferdinand Vanderveer Hayden se jedenáct let snažil, aby byl vyhlášen první národní park na světě – Yellowstone. Když se mu to povedlo, park řadu let čelil úsilí obyvatelstva z bezprostředního okolí o jeho zrušení. Podnikatelé byli rozhořčeni omezením těžby, lovu a zástavby a lidé se báli, že park způsobí úpadek místní ekonomiky. (Situace v USA v roce 1872 je tak velmi podobná tomu, co se dnes děje okolo Národního parku Šumava.)

Obdobnou zkušenost získali o pár let či dekad později zakladatelé národních parků po celém světě, například Edward Stebbing, muž, který se jako vůbec první pokusil o založení národního parku v Indii (1920). V té době koloniální éra pomalu a v křečích dohasínala, ale průvodní jevy jejího skonu měly podobu skutečných orgií. Do Indie a Afriky se sjížděla smetánka celé planety provozovat oblíbený sport: lov velkých savců. Ve své knize *The Diary of Sportsman Naturalist in India* (Deník sportovce a přírodovědce v Indii) Edward Stebbing bil na poplach. Jeho představy chráněné divočiny se velmi blížily Muirovým a byly velmi přísné: ochranu si nezasluhuje pouze rychle ubývající indická fauna, ale i vše kolem. Jako první hluboce kritizoval aktivity společnosti India Forest Department, pod jejíž taktovkou probíhaly v dekadách předcházejících i následujících všechny deforestace – především se jednalo stavby železnic, těžbu dřeva pro potřeby první světové války i vzácných tropických dřevin na vývoz a zavádění kaučukových a jiných monokulturních „plantáží“. Stebbing predikoval, že má-li být příroda zachována, je třeba chránit celý biotop, a že žádoucím a skutečně efektivním řešením by proto bylo zcela uzavřít některé dostatečně velké úseky džungle veškerému působení člověka. Přes takové územní celky by nesměly vést žádné dopravní tepny a nesměli by se do

I slyší jsou dnešní běžní obyvatelé měst. Foto Marián Polák

nich pouštět návštěvníci. Poukazoval na to, že ponechá-li se zde druhová skladba v celé přirozené šíři, od rostlin přes býložravce až po predátory, bude systém samostatný a nebude potřebovat žádnou „vylepšující“ intervenci člověka. První indický národní park – Corbett National Park – vznikl nakonec až v roce 1936 a s pravidly daleko mírnějšími než ta, jež navrhoval Stebbing. To je ostatně pro naše dnešní „chrámy divočiny“ charakteristické. První národní parky vznikly jako další dokonalý lidský konstrukt. Pečlivě ohraničená území, na nichž si příroda pod kuratelou člověka zdánlivě „dělá, co chce“. Člověk dohlíží na to, že se v ní budou dít opravdu jen přírodní věci, je tedy omezeno například rozdělování ohně či stanování. Paradoxně jsou to dokonce vcelku bezpečná místa, protože lidská kriminalita se opravdu odehrává jinde. A i dnes platí, že ti, co si troufnou do divočiny vyrazit, jsou spíše znalci – lesníci, myslivci, pytláci (a pytláčící myslivci) či milovníci lesa z řad veřejnosti. Pro tuto přírodu každopádně platí, že je nějakým způsobem kultivovanější, upravenější, „čistší“ než to, co vzniká za naším domem v podobě divočiny nové.

NOVÁ DIVOČINA

Příklady divočiny, o nichž dosud byla řeč, měly jedno společné: příroda popisovaná a manipulovaná jako divočina byla skutečně co možná nejbližší svému původnímu, člověkem nenarušenému stavu. Pro ty, kteří se jí zaobírali, ať už v roli objevitelů a kolonizátorů, či prvních ochránců a zakladatelů parků, platilo, že jí věnovali značné mentální úsilí. Podoby, jichž takzvaná nová divočina nabírá, mají oproti předchozím jednu zvláštní vlastnost. Dějí se ve slepé skvrně našeho mentálního úsilí. Je ale nepopíratelné, že ze všech slov, která známe, tyto situace vystihuje nejlépe právě slovo divočina. Jako ukázkový příklad může posloužit široké okolí někdejší jaderné elektrárny Černobyl. Místo, které bylo v roce 1986 synonymem všeho jiného než života. Epicentrum absolutní zkázy, s jakýmkoliv dalším lidským fungováním neslučitelné. Třicet let poté nám bujná fauna, silnější než kdekoli jinde, ukazuje případněji než na explozi sopky zničeném ostrově Krakatoa, že nejkřehčími postavami ekosystému můžeme být nakonec my sami a že životaschopná divočina vzniká kdekoli, kde přestaneme její kontrolu zvládat a necháme jí volný průběh. Pochopitelně se vymyká našim kolonkám, a tak je těžké určit, zda

je dostatečně původní, diverzifikovaná či nenarušená. Nové divočiny nemají ani omylem společné příčiny, zato mají neochvějně shodné výstupy. Bezpečnostní kamery zachycují, že nejenom noční ulice v Anglii, ale i ulice ostatních evropských velkých i menších měst jsou plné lišek. Panelová sídliště spolu s přilehlými městskými lesíky jsou domovem řady druhů, které naši darwinovskou výzvu přijaly. Kdo se přizpůsobí, vyhraje. Přeznačkovávána jsou i schémata, jež se týkala divočiny v národních parcích. Méně idealističtí, pekuniárně založení duchové jak z obyvatelstva žijícího kolem národních parků, tak z řad politických špiček vždy volali po jejich zrušení a rozprodání na dřevo. Stejní lidé, kteří o divočině a její ideální podobě vůbec nepřemýšlejí, přitom ve městě chodí nadšeně s dětmi krmít zelím a mrkví nutrie, které uprchly či byly záměrně vypuštěny z krachujících kožešinových farem a díky mírným zimám šťastně prosperují. Na plány radnic, že je třeba tyto vetřelce vyčhat či postřílet, reaguje obyvatelstvo podrážděně. Nutrie jsou roztomilé, nikomu nic nedělají a nabízejí kvalitní víkendové povyražení srovnatelné s krmením labutí.

INVAZIVNÍ DRUHY

Živočichové a rostliny zavlečení na nepůvodní místa člověkem stojí vůbec za speciální zmínku. Těžko může existovat lepší ukáзка toho, jak je člověk vlastní logikou zahrán do kouta – naše očekávání a zklamání jsou vskutku mičurinská. Kdy si jsme se rozhodli, že se nám něco hodí či líbí – ať už to byl krásný bolševník jako estetický doplněk zahrad, americký norek coby vylepšení garderoby evropských žen nebo králík a kapr v Austrálii, povznášejší jídelniček a druhovou skladbu vsí tamní žité nudy. Náš pláč nad výsledkem, volání po biodiverzitě a po původnosti připomínají současné bizarní mudrování nad invazemi uprchlíků ze světa, který naše země svými politickoekonomickými kalkuly po dekády a staletí manipulovaly tak bezohledně, že vše dospělo do bodu, v němž se nacházíme teď. A byť je mi naší biodiverzifikované přírody líto, nad podobnými mentálními kotrmelci zůstává rozum stát, stejně jako nad tím, že někdo chce situaci partikulárně řešit třeba vyvražďováním cizáckých norců, když můžeme v důsledku globálního oteplování vbrzku očekávat mnohem radikálnější proměnu fauny. Tím však nová divočina nekončí. Jejím posledním příkladem

stojícím za zmínku nejsou ani výsypky po těžbě obydlené dřívě nezvyklými druhy, ani vojenské újezdy drancované těžkými vozidly, v nichž biodiverzita vzkvétá. Snad nejkurióznějším jevem je divočina různých městských brownfieldů. Jde o místa, která zdánlivě patří do naší gesce – a rozhodně nevynikají ani krásou, ani druhovým bohatstvím. Je pro ně ale typické, že se poněkud vymkla, zarostla, zplaněla. Referují výmluvně o tom, jak vypadá divoký člověk. Divoký člověk, který asociální legislativou a exekutivou způsobuje, že existují lidé bez domova, kteří se přesně na těchto místech stávají jinými typy divokých lidí. Divoký člověk, který se uchyluje se svou kriminalitou častěji spíš sem než do lůna hlubokých hvozdu, jak nám čas od času připomenou různé urbánní horůrky v Blesku.

Tím, že i na těchto divokých místech v samém středu civilizace je zezeň, byť rostoucí na zdegradované půdě, čemuž odpovídá její často smetištní podoba, stahují se sem nejen lidé v hraničních životních situacích, ale i zvíř. Místní stromy ostatně splňují všechny blahodárné funkce jako všechny ostatní stromy v krajině i městech. A protože kritika přístupu, který vyčleňuje autentické přírodě místo pouze v národních parcích a všude jinde otevírá prostor pro industriální běsnění, dolehla i k politikům, ochránářům a dalším, kdo se snaží podobu divočiny ovlivnit, objevuje se nový trend. Jeho podstatou je snaha propojit jakékoliv druhy zeleně včetně brownfieldů v pokud možno nepřerušené pásy, aby mohla zvířata migrovat a byla zachována biodiverzita. Tento přístup prosazuje například vlivná anglická organizace Wild Europe, která je jednou z poradních organizací Evropského parlamentu. Podaří-li se to, můžeme doufat, že tato poslední podoba „divočiny“ dokáže i naše vnímání posunout zpátky tam, kde by mělo být. K divočině jako místu, jehož všechny části jsou neutrální, a nikoli rozdělené na dobré a špatné. K divočině, jež je proměnlivým kontinuem a vyznačuje se především rozmanitostí. K divočině coby inherentní součásti veškeré, tedy i městské krajiny. K divočině, která dokáže uzdravovat sama sebe – a možná, opustíme-li své mantinely plánovačů slunce, deště a zvířat, dokonce i nás.

Sepsáno pro A2/18, vydané 2. 9. 2015.